

Дмитро Кондратенко

СПІВВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОГО ТА СУСПІЛЬНОГО В КОНФУЦІАНСЬКІЙ ЕТИЦІ

Конфуціанство є одним з головних філософсько-релігійних учень світу. Воно справляє помітний вплив на культури таких далекосхідних країн, як Китай, Японія, Корея, В'єтнам. Конфуціанство не є релігією в повному розумінні цього поняття через те, що воно не має цілісної містично-метафізичної системи. Хоча його основоположною ідеєю (релігійного плану) і є культ Неба, але як іпостасі, що уособлює сили природи, і як абсолютного зразка, подібного до абсолюту *дао* Лао-цзи.

В основі вчення Конфуція — Людина та її потреби. Політичною ціллю конфуціанства було створення міцного базису для організації держави, яка покликана забезпечувати інтереси людей. На відміну від даосизму, конфуціанство має на меті розбудову розгалуженої системи адміністрування суспільства, активізацію стосунків між складовими суспільства (громадами, кланами, сім'ями) та створення державної надбудови над цими структурами. Звідси випливають такі поняття, як «конфуціанська вертикаль» та «конфуціанська піраміда».

Вчення Конфуція розробляло принципи ефективного функціонування бюрократичних структур держави, обґрунтовуючи необхідність їх дотримання всіма членами суспільства. Концепція загальної добродійності, що має реалізуватися через повагу до всього суспільного, гідність та відчуття належності до китайської спільноти створили своєрідні та ефективні механізми функціонування та розвитку китайського суспільства на століття вперед. Етичні правила, закладені в конфуціанській етиці, актуалізувалися через ритуали. Ритуали зберігали сталість розвитку та зменшували можливі відхилення від принципів, закладених Конфуцієм. Тому конфуціанство не перетворилося ані на певну релігію, ані на виключно політичну ідеологію, не ввібрало в себе буддизм чи

даосизм як складові частини, на відміну від, наприклад, синтоїзму. Злиття цих вчень ввдбувалося вже на рівні формування світогляду кожної окремої людини.¹

Конфуціанськи налаштований уряд використовував даосизм та буддизм у своїх інтересах для насадження своєї ідеології та принципів. У цьому ми бачимо реалізацію принципів конфуціанства, спрямованих на об'єднання окремих спільнот та громад в єдину державну структуру. Тоді бюрократичний апарат поєднав на принципах «конфуціанської піраміди» даосів та буддистів, вимагаючи від них поваги до держави через суворе дотримання конфуціанських принципів. У прагненні послідовників конфуціанської ідеології підпорядкувати спільноти різних культур цій ідеології з метою впорядкування міжнаціональних взаємин та нормального функціонування держави ми бачимо, з одного боку, космополітичні та толерантні принципи, а з другого — прояв тоталітарного дискурсу. Отже, особа, за конфуціанськими настановами, має бути членом своєї спільноти, а також — підданим держави, виконуючи свої обов'язки переважно через ретельне додержання правил у рамках своєї мікроспільноти, життєдіяльність якої регулюється державним апаратом.

Основні риси конфуціанської етики

Конфуціанство є цілісною філософською системою, що здатна забезпечувати розвиток суспільства. Етика конфуціанства ґрунтується на принципах гуманності та ієрархічності суспільства. Головним принципом вчення Конфуція є доброчесність, яка є гарантом стабільності й могутності держави.

За часів Конфуція у давньому Китаї відбувався процес впровадження принципів державної влади в громадське середовище, підпорядкування обшинників державній владі, налагодження ефективної комунікації між громадами зі зменшенням ролі такого традиційного центру впливу, як аристократія. За Конфуцієм, ідеальне суспільство має розбудовуватися на традиційних (стародавніх), а, можливо, й вже забутих засадах і цінностях китайської громади. Основою поведінки має бути доброчесність та гуманність (*жень*) (仁). «Що таке гуманність (любов до людей)? Якщо сам хочеш міцно стояти на своїх ногах, то зроби так, щоб інший також міцно стояв на ногах. Якщо сам хочеш, щоб твої справи йшли добре, то зроби, щоб вони і в іншого йшли добре»². Тільки, той, хто досяг внутрішньої досконалості, буде поводитися належним

чином: піклуватися про старших, дотримуючись принципу синівської поваги (*сяо*) (孝); виконувати ритуал, користуючись правилами (*лі*) (礼); прагнути до знань (*чжи*) (知), передусім до історії, оскільки вона звертається до часів досконало мудрих правителів, що організовували досконалі суспільства.³

Піклування про людей похилого віку, передусім про батьків, є однією з центральних ідей вчення Конфуція про побудову гармонійного суспільства. Він розробляє й закликає дотримуватися принципу *сяо* (孝), що має цементуючу роль у встановлених ним правилах поведінки людей. До речі, ідеограма 孝 передає ідею: *псин* (子) як опора для старшого (老) (батька)». Не випадково тут елемент 子 поміщено під елементом 老. Синівська повага до батьків — це корінь «гуманності» Конфуція, який вважав, що людина, яка шанує батьків, шануватиме й інших людей, передусім — старших і, певна річ, поважатиме державну владу. «Коли батько живий — спостерігай за прагненнями його [сина]; коли батько помер, спостерігай за поведінкою його [сина]. Якщо він протягом трьох років не зійшов з дао-шляху батька, то його можна назвати таким, що має синівську шанобливість. «Дао-шлях батька» — не тільки його життєвий шлях, але й погляди, поведінка, навіть риси характеру. Виконання прижиттєвих побажань батька, неухильне наслідування його шляху протягом усього життя має встановлювати міцний зв'язок між поколіннями, зв'язок із традиціями своєї сім'ї, а через неї — з культурними основами всього китайського народу. Саме в цьому полягає основне духовне значення *сяо*. Конфуцій вчить, що самого піклування про утримання батьків недостатньо, необхідно постійно проявляти відчуття глибокої поваги та терплячої любові: «В обходженні з батьком чи матір'ю виявляй м'якість та чемність. Якщо бачиш, що твої бажання їм не подобаються, — не чини спротив їхній волі. Якщо ти втомишся, не смій ремствувати».

Задля посилення морально-етичних принципів синів щодо шанобливості та любові до старших братів Конфуцій ввів принцип гуманності (仁), що є однією з основ його вчення. «Шанобливість сина і любов до старших братів — це і є корінь людинолюбства». Усі моральні критерії Конфуцій об'єднав у загальний поведінковий блок під назвою «лі» (理) (Правила). Кожен член суспільства має від народження до смерті дотримуватись Правил. Саме завдяки правилам *лі* Конфуцій органічно об'єднав суспільство з державою. В нього суспільство і його окремі одиниці — сім'ї та громади — об'єднані між собою через владну вертикаль, яка є державним механізмом.

Суспільство може організовувати пасивний тиск на державу у разі порушення нею правил лі.

Іншою важливою моральною категорією, пов'язаною з лі, <: поняття «обов'язку» *і* (義). «Що є обов'язком людини? — писав Конфуцій. — Батько повинен проявляти батьківські почуття, а син — шанобливість, старший брат — доброту, а молодший — дружнелюбність, чоловік — справедливість, а його дружина — слухняність, старші — милосердя, молодші — покірність, володар — людинолюбство, а піддані — відданість. Ці десять якостей і називаються обов'язком людини»⁴.

Зміст правил лі (理) є вельми широкий: сюди входять людинолюбство і, насамперед, любов до родичів; шанобливість до батьків та пращурів, повага до старших та підкорення їм; чесність та відвертість, постійне прагнення внутрішнього самовдосконалення, ввічливість, особливо до людей, які виконують державні функції, є обов'язковим елементом в управлінні. Поступово принцип ввічливості стає невід'ємною частиною лі. Щоправда, трактуватиметься вона по-іншому і зведеться тільки до дотримання церемоній (礼), (що на Заході назвали феноменом «китайських церемоній»).

Оскільки правила містили в собі багато традиційного та звичайного, вони легко запам'ятовувалися. Той, хто вивчав та запам'ятовував їх, сприймав і закладену в них ідею вікової та соціальної градації — поділ на похилих та молодих, вищих та нижчих.

Ідея Правил у цілому тісно пов'язана з концепцією *цзюнь-цзи* (君子), оскільки шляхетна людина є ідеальним прикладом дотримання цих Правил.

Розуміючи, що знання є невід'ємним атрибутом здорового суспільства, Конфуцій спеціально приділяв увагу та усіляко заохочував жагу до знань. Давнина *ту* (古) поставала прикладом для всіх людей. До речі, ідеограма 古 передає ідею «досконало (+) сформованої речі (口), тобто є символом завершеності, сталості і зразковості». Конфуцій постійно наголошував на необхідності наслідувати політику досконало мудрих імператорів Яо, Юя та інших. Також він вихваляв дії деяких реальних правителів, наприклад, Вень-Вана (носія вень-культури (文)), якого Конфуцій вважав взірцем для співвітчизників. Крім того, Конфуцій стояв на позиціях загального допуску людей до знань: «У навчанні не може бути різниці за походженням». Усе залежить від самої людини: якщо вона поставила мету та присвятила свої помисли навчанню, на неї чекає подяка вчителя.

У «Лунь юй» наводиться характерна градація людей, залежно від ставлення до знань: «Вищий — той, хто має знання від народження; наступний — той, хто набуває знань у навчанні; за ним іде той, хто приступив до навчання, зіткнувшись з труднощами. Того, хто, зіткнувшись з труднощами, не приступив до навчання, народ відносить до нижчих». Звідси випливає шанобливе ставлення Конфуція до всіх професіоналів у своїй сфері.

Конфуцій наголошував на первинності духовної діяльності та духовного виховання народу перед матеріальним багатством. Народ має багатіти, але, насамперед, має відбуватися духовне виховання суспільства, що гарантуватиме його стабільність і щастя. Духовність суспільства, таким чином, має бути фундаментом для розбудови інших параметрів держави: багатства, військової міці тощо.

Велику увагу Конфуцій приділяв питанню ставлення суспільства до природи, наголошуючи на необхідності берегти природу та робити жертвоприношення духам неба та землі.

Таким чином, основними ціннісними параметрами вчення Конфуція є гуманність (доброчесність) *жень* (仁) та правила-ритуалу *лі* (禮). З поняття *жень* Конфуцій виводить принцип шанобливості молодшого щодо старшого *сяо* (孝); з правил *лі* — поняття обов'язку кожної людини посідати притаманне їй в суспільстві місце та робити свою справу належним чином; ввічливість *жан* має бути невід'ємною рисою людей, що займаються державним управлінням. Значну увагу Конфуцій та його послідовники приділяли давнині *гу* (古), значно ідеалізуючи її та апелюючи до діянь великих мудреців, досконало мудрих імператорів давніх часів.

За Конфуцієм, суспільство та держава є нерозривно пов'язаними. Суспільство складається з первинних елементів, якими є сім'ї та громади. В громадах закладається особливий порядок шанування старших та поклоніння самому роду. Громади поєднуються державним механізмом, на який загалом поширюються такі ж норми, як і на сім'ю. На відміну від даоського принципу самодостатності людини Конфуцій наголошує на необхідності створення великих держав шляхом об'єднання таких первинних утворень, як сім'ї, клани, племена. І, на відміну від легістів, він засуджує принцип кругової поруки та вторгнення держави в царину сімейного. Конфуцій передбачав можливість чинення пасивного опору з боку суспільства, якщо держава порушує правила *лі* (理). Духовність суспільства, за Конфуцієм, є основною цінністю. Від багатства та зброї можна відмовитися, але необхідно зберігати суспільну духовність. Якщо зброя та багат-

тво переважно належать державі, то духовність є саме суспільною цінністю. Отже, вчення Конфуція спрямоване саме на суспільство та слугує його інтересам, а не інтересам держави чи її правителя.⁵

Людина конфуціанської етики

Центральним об'єктом усіх релігійно-філософських вчень Сходу завжди є людина. Згідно з конфуціанством людина є невід'ємною частиною свого роду, покидати чи забувати який — тяжкий гріх. Тому частина вчення Конфуція, яку присвячено людині, добре регламентує поведінку людини в рамках сім'ї, визначаючи шляхи її вдосконалення.

Багато спілкуючись з людьми різного походження, Конфуцій дійшов висновку, що жага багатства і знатності та страх опинитися в числі бідних та знедолених є універсальними рисами будь-якої людини. Окремих суджень Конфуція про людину залишилося небагато. З цього можна зробити висновок, що Конфуцій не дуже переймався якостями людей: «От і все! Я не зустрів людину, яка, помітивши свої помилки, могла б засудити себе».

Проте Конфуцій не втрачав надії позитивно впливати на людину, використовуючи її кращі якості. Він вважав, що люди можуть здійснювати свої мрії, якщо вони подолають свої егоїстичні схильності, йдучи «визначеним для них дао-шляхом». Його звернення: «Зумій подолати себе для того, щоб повернутися до Правил (理)», — стало основоположним у його моделі суспільства.

І все ж Конфуцій не вірив у здатність кожного «подолати самого себе», хоча і не виключав такої можливості. Тому він розглядав людину в трьох вимірах, розділяючи якості людей на три категорії: *цзюньцзи* (君子), *жень* (仁) і *сяожень* (小人). *Цзюньцзи* і *сяожень* — два взаємопов'язані поняття, які до Конфуція не були відомі. *Цзюньцзи* («шляхетна людина») посідає одне з центральних місць у вченні Конфуція; їй відведена роль ідеального взірця, прикладу для наслідування. *Жень* означає людину взагалі, найчастіше — звичайних людей. *Сяожень* (小人) («маленька людина», або «низька людина») означає протилежність *цзюньцзи*, причому «низький» має соціальний та етичний відтінок смислу.

Цзюньцзи, на переконання Конфуція, має бути людиною справедливою, скромною, правдивою, привітною, шанобливою, відвертою, обережною, такою, що вміє стримувати свої бажання, має відразу до донощиків, бездумних людей. Шляхетна людини ніколи не зупиняється на досягнутому, вона постійно прагне самовдоскона-

лення, сподіваючись осягнути дао-шлях. З деяких суджень Конфуція можна уявити і соціальний статус *цзюньцзи*, на його думку, це — правителі та їхні найближчі радники.

Звернення до подібного роду ідеалів у будь-якій системі знання, зокрема етичній, є почасти необхідним, з огляду на те, що вони дають можливість синтезувати положення системи в єдиному, доступному для безпосереднього сприйняття образі. Саме такий розгорнутий образ і подає нам Конфуцій. Його основу становлять два найбільш важливі етичні поняття: *жень* — «гуманність» (仁) та *і* — «почуття обов'язку» (義). Поняття гуманності у конфуціанському трактуванні є більш ніж широким. Воно охоплює такі моральні риси людини, як скромність, справедливість, стриманість, безкорисливість, любов до людей тощо. Широке коло чеснот робили *жень* практично недосяжним. Про це говорить і сам Конфуцій. На його думку, повністю відповідали вимогам *жень* лише деякі із древніх, та й серед сучасників їх було зовсім небагато. Але для справжнього *цзюньцзи* однієї чесноти було все ж замало. Детермінантою його дій у будь-якій ситуації повинно бути особливе почуття обов'язку *і* (義). При цьому обов'язок Конфуцієм сприймається не як щось зовнішнє і примусове щодо людини, а як добровільне зобов'язання. Моральний обов'язок для Конфуція, та й зрештою, для етичної думки загалом — це глибоке внутрішнє переконання у необхідності певних дій. Людина, інтеріоризуючи певні соціальні поведінкові конструкти, таким чином, утверджує їх для себе як єдино можливі для здійснення. Для *цзюньцзи* виконання свого обов'язку є базовим і майже сакральним пріоритетом, найвищою цінністю його життя. Жодної альтернативи для «шляхетної людини» не існує, вона просто неможлива. *Цзюньцзи* не зупиняє навіть страх смерті, якщо цього вимагає обов'язок. Така відданість належному, навіть на шкоду власним інтересам і прагненням, є незмінним імперативом в етичній думці стародавнього Китаю.

Опису рис «шляхетної людини» присвячено надзвичайно багато пасажів канонічної для конфуціанців книги «Лунь юй». Більшість із них побудована так, що якості *цзюньцзи* виявляють себе у антонімічному зіставленні із рисами так званого *сяожень*, «мізерної, низької людини». Протиставлення такого роду можна виявити майже у кожній главі трактату, що унаочнювало теоретичні побудови і орієнтувало на потенційне практичне втілення.

Цзюньцзи володіє *де* і щиро намагається його культивувати. Всі його зусилля спрямовані на неухильне прямування шляхом *дао*,

а не на пошук вигоди, яка є стимулом для *сяоженъ*. Їжа, багатство, життєві вигоди для *цзюньцзи* є лише фікціями, на відміну від «низької людини», яка саме у них бачить мету свого земного існування. «Благородна» людина завжди прагне пізнати себе, світ і людей. Вона завжди намагається вдивлятися вглиб речей, у їхню суть, і ніколи не задовольняється лише зовнішніми їх проявами. *Сяоженъ*, навпаки, прагне лише до задоволення своїх банальних потреб, його зовсім не цікавлять проблеми вищого порядку. *Цзюньцзи* поважає три речі: волю Неба, видатних людей і слова мудрих. А *сяоженъ* не розуміє волі Неба і тому ігнорує її, ненавидить видатних людей і зовсім не поважає мудрих слів. «Благородний» іде на смерть заради любові до людей, а «мізерний» закінчує своє життя самогубством. *Цзюньцзи* живе у згоді з іншими людьми, але не йде за ними, а *сяоженъ* постійно наслідують людей, але не живе із ними у злагоді. Цей своєрідний перелік можна продовжувати ще довго. Ґрунтовність у розробці образу *цзюньцзи* Конфуцієм є цілком виправданою з огляду на бажання самого філософа не зупинятися на абстрактному комплексі чеснот, а поступово реалізувати його в житті.

Може скластися враження, що конфуціанський ідеал — лише етична побудова. Але це далеко не так. *Цзюньцзи* — політичне поняття, яке, до того ж, посідає чільне місце у конфуціанській теорії управління. «Шляхетна людина» для Конфуція є членом правлячої еліти, що недвозначно впливає із тенденції китайської політичної думки вбачати на посаді правителя людину, наділену вищими моральними якостями. Відповідність образу *цзюньцзи* має бути критерієм відбору державних службовців будь-якого рівня. Це особливо стосується верховного правителя, вана-імператора, який своєю моральною досконалістю повинен забезпечувати найбільш ефективно управління, а також гарантувати стійкість доволі розгалуженої політичної системи Піднебесної. Лише високоморальний *цзюньцзи*, перебуваючи на посаді володаря, буде фактором гармонії всього людського буття. Більше того, досконала «шляхетна людина» призначена на управління самим Небом. Мається на увазі те, що моральна людина може бути правителем, якщо у країні панує *дао*. У такій країні *цзюньцзи* посідає своє законне місце, він подібний до Полярної зірки, яка непохитно стоїть на місці, коли всі інші рухаються навколо неї. Якщо ж *дао* в країні не володіють, то *цзюньцзи*, відповідно, залишатиметься в тіні політичного простору, в його послугах ніхто не відчуватиме потреби, попри все зло, яке неодмінно супроводжуватиме такий стан справ.

Суспільству Конфуцій відводить роль основи держави та базису для розвитку потенціалу людей. Суспільство, згідно з конфуціанством, складається з первинних елементів — сімей. Відповідно, всі люди мають виконувати свої зобов'язання перед суспільством як перед своєю сім'єю. Тобто етику стосунків між членами сім'ї Конфуцій переносить на все суспільство. Таким чином, держава має бути міцною настільки, наскільки є міцною сім'я. Отже, поза сім'єю людина є неповноцінною. Якщо вона не зможе виконати свої обов'язки сина або батька, віддати данину пошани працюючим, то вона є «сяожень», або «темною людиною». Така людина йде всупереч свого дао-шляху. Внаслідок цього вся держава може піти всупереч дао-шляху і у ній почнуть правити недостойні люди.

Держава може справляти свій вплив на сім'ю, але в певних межах. Головним її завданням у цьому аспекті є пропаганда правил *лі* та сімейних цінностей.

Конфуціанська етика в політиці управління

Хоча Конфуцій відомий як один з видатних моралістів, його метою було не стільки відновлення (а можливо, і створення дещо нового) морального стандарту як такого, скільки розбудова справедливого соціального устрою, непорушність принципів якого повинна гарантувати мудра політична адміністрація.

Можна окреслити кілька визначальних принципів політичного управління, що були особливо важливими в етико-політичній системі Конфуція. Перший із них — необхідність і невідворотність поділу суспільства на два прошарки. Це так звані «верхи» та «низи», належність до яких визначається не майновим станом чи соціальним походженням, а рівнем наближення до ідеалу *цзюньцзи* (君子). Для Конфуція лише людина, яка беззастережно дотримується високих принципів, норм моралі тощо, може забезпечити найкраще управління, має право управляти іншими. Ті ж, хто не відповідає високому моральному критерію, повинні коритися вищим, «благородним» людям. Такий порядок, вважав Конфуцій, одвіку встановлений Небом, а отже, є природним.

Необхідним і важливим принципом політичного життя Конфуцій вважав обов'язкове визнання авторитету старшого. Вимога поважати батьків і старших братів, що лежить в основі цього принципу, первинно стосувалася головно сім'ї і лише згодом, не без допомоги ідей конфуціанства, була перенесена у сферу політики. Це стало можливим завдяки тому, що для Конфуція держава

й суспільство принципово не відрізняються від сім'ї. У нього «держава — велика сім'я; сім'я — мала держава». Важливість принципу поваги до старшого у політичному просторі полягає в тому, що він (принцип) забезпечує стабільність політичної системи і гарантує її непорушність. «Мало людей, які, будучи такими, що поважають батьків та старших братів, люблять виступати проти вищих» — сказано в «Лунь юй». На основі двох зазначених принципів був розвинутий і третій, який, на нашу думку, відіграв особливу роль у творенні обличчя Китаю. Найважливішим принципом ефективного політичного управління, за Конфуцієм, є дотримання принципу *лі* (理). Цей принцип тісно пов'язаний з ритуалами та відповідними церемоніями (правилами) їх виконання *лі* (礼), які, в свою чергу, постають жорсткими і чітко визначеними стандартами поведінки. Ці правила — надзвичайно важливий організуючий, інтегруючий та чітко диференціюючий людей за рангами чинник. На думку Конфуція, «хто добре оволодів принципом *лі* (理) і, відповідно, правилами етикету *лі* (礼), тому управляти Піднебесною так само просто, як показувати долоню». ⁶

Але все ж жоден зі згаданих принципів не можна визнати за такий, що має виключну силу впливу на процеси впровадження в життя етико-політичної системи Конфуція. На нашу думку, головним чинником цього є принцип управління на основі морального прикладу, що є ключем до розуміння поглядів Конфуція у цій царині. Отже, лише зразковий приклад поведінки правлячої верхівки суспільства, його еліти (в етичному сенсі) може мати найбільший ефект у політичному управлінні. На противагу управлінню за допомогою закону (тобто за допомогою системи приписів, наказів та покарань), яке викликатиме у людей лише бажання уникати покарання за яку-небудь провину, управління на морально-етичній основі, у разі скоєння якогось проступку людиною, змушуватиме її відчувати муки совісті, а отже, буде більш ефективним. «Якщо володар належним чином ставиться до родичів, у народі процвітає любов до людей. Якщо володар не забуває про друзів, в народі немає підлості». *Цзюньцзи* прикладом зразкової поведінки здатний впливати навіть на дії простого люду. У «Лунь юй» сказано: «Мораль благородного мужа (подібна) до вітру; мораль низької людини (подібна) до трави. Трава нахиляється туди, куди дме вітер». Якщо верхи прагнутимуть до добра, то і народ буде добрим, а отже, зі всіх сторін до них йтимуть люди з дітьми за спиною». ⁷

Цілком очевидно, що, розмірковуючи на теми взаємодії етики та політики, Конфуцій створив ідеальні зразки, втілення яких було майже нереальним. Хоча з історичних хронік знаємо про те, що багато ідей цього, безперечно, видатного вчителя були перейняті китайськими правителями. До порад Конфуція завжди радо прислухалися, але це не змінювало суті буття, оскільки його етико-політична система була конструктором зі сфери ідеального і бажаного. Хоча людина приречена постійно прагнути саме цього, і таке іманентне бажання виявляє її як Людину з великої літери.

Підсумовуючи зазначимо, що Конфуцій переймався головню етичною стороною буття, а також актуальними питаннями соціальної політики та управління. Така увага є цілком слушною, якщо зважити на час, коли народився і жив Конфуцій. Для Китаю це був час найглибшої політичної та соціальної кризи з моменту появи перших держав на його території. Поділений на декілька князівств, котрі постійно вели міжусобну боротьбу, Китай поступово занепадав як держава. У період «воюючих царств» головним мотивом людської діяльності була боротьба за владу будь-якими засобами, тобто дотримання моральних норм як таке було усунуте із переліку пріоритетів. Це був явний шлях до цілковитого краху, що добре розумів Конфуцій. Вихід він побачив у виправданій національною ментальністю адміністративно-політичній системі, непохитною основою якої повинна була стати етика.

Раціональна за своєю суттю, вона базувалася на доволі специфічній світоглядній дихотомії, сформувався задовго до Конфуція і мала для Китаю визначальне значення. Йдеться про двоподіл «Небо — земне суспільство» (二). Небо у цій дворівневій структурі згідно з китайською протофілософією майже повністю деперсоніфіковане і виступає лише як доволі абстрактна модель, еталон вищого порядку (зокрема і політичного), якого потрібно постійно прагнути. Поряд з тим, виявляють себе також і чіткі ознаки древнього культу Неба — воно (у Конфуція) вважається носієм *де* (德), збірним поняттям, що містить у собі всі даосько-конфуціанські чесноти (головню справедливість) і трактується також як єдине у світобудові, яке цілком і повністю наслідує *дао* (道), тобто «правильний шлях».

Другий рівень світоглядної системи не є цілковитим протиставленням першому. Людське суспільство, як і Небо, підпорядковується моральним законам, володіє *де*, і, відповідно, йде шляхом *дао*. Але це — в ідеалі. Насправді ж воно постійно прагне до моральної

досконалості, прагне пізнати «правильний шлях». Взірцем для такого прагнення виступає Небо (天), що безпосередніми проявами своєї діяльності вказує людині на досконалий образ морального. Так відбувається дуже специфічна кореляція між двома рівнями світобудови, які для китайця не можуть мислитись окремо один від одного.

Своєрідним медіатором у згаданій кореляції є постать імператора (王). Відповідно до свого статусу «сина Неба» (天子) він був зобов'язаний дотримуватись «шляху *дао*» (道), тобто повністю відповідати моральному ідеалу. Володіння ним тими ж чеснотами, що і Небо, повинно було забезпечувати гармонію світобудови на всіх її рівнях (三). Більше того, саме наявність цих чеснот у володаря Піднебесної була фактором легітимізації його соціального стану. Якщо імператор володів *де* і *дао*, його влада була найбільш адекватною та ефективною, а отже, і цілком законною.

Основою держави, за Конфуцієм, є суспільство, яке складається з первинних елементів — сімей. Відносини, що існували в сім'ї, Конфуцій переносив на державу. Держава об'єднує сім'ї і клани, використовуючи сімейну етику з основною парадигмою відносин між індивідами типу старший-молодший. Кожен при цьому має знати своє місце і йти «шляхом *дао*». В такому разі держава процвітатиме навіть якщо вона не є заможною та не має багато зброї, адже духовна вень-культура є елементом вирішальним.

¹ Васильєв А. С. История религий Востока. — М.: Высшая школа, 1983. — С. 210–238.

² Конфуций и его учение. — Пекин: Синсин, 1995. — С. 92.

³ Конфуций. Суждения и беседы. — М., 2004. — С. 53–55.

⁴ История китайской философии. — М.: Прогрес, 1989. — С. 118–124.

⁵ Переломов Л. С. «Четверокнижие» — ключ к постижению конфуцианства / Конфуцианское «Четверокнижье». Пер. А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова, Л. М. Переломова. — М.: Вост. Лит., 2004. — С. 5–70.

⁶ Конфуций. Знач. Праця. — С. 128–140.

⁷ Там само. — С. 90–98.